

КОНТЕКСТНІ ТА ІНТЕГРАЛЬНІ ІНДИКАТОРИ У ТРАКТУВАННІ ЗНАЧЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню контекстних та інтегральних індикаторів у структурі значення слова. Провідною ідеєю є те, що домінуючу роль у визначенні значення слова відіграє не контекст, а узагальнююча абстрагуюча діяльність мислення. Виокремлений стабільний інтегральний компонент інваріант у структурі значення експлікує численні приховані смисли слова у новому контекстуальному оточенні.

Сучасний етап розвитку мовознавчої думки характеризується загальною увагою до питань семантики мовних знаків (Ю. Апресян, Л. Васильєв, А. Вежбицька, Б. Головін, О. Кубрякова, Т. Кияк, Ю. Зацний, А. Суперанська, Є. Скороходько) та інші. В останнє десятиріччя йдуть пошуки шляхів та методів об'єктивного тлумачення різних значень одного і того ж слова. Окремі автори підходять до значення як до способу вживання слова. Так, розглядаючи значення і вживання слова Джон Лайонс (John Lyons) наводить гасловий вислів Л. Вітгенштейна "не шукайте значення слова, дивіться як воно вживається" [1], що мав значний вплив як на логіків, так і на лінгвістів. Серед останніх виникли два табори, тих що визнають значення слова незалежним від контексту – автономісти і тих, що вважають значення слова існуючим лише в контексті – контекстуалісти. У сучасній лінгвістиці переважають контекстуалістські ідеї [2], критичному огляду яких присвячено цю статтю.

Акцентування уваги на дослідженні структурних компонентів слова висуває потребу розв'язання проблеми семантичної синтагматики значення, зреалізованого у численних смислоутвореннях. У мовознавстві наразі не з'ясовано як слово із властивим йому інваріантним значенням може набувати різних контекстуальних смислів. Прибічники контекстуального напрямку стверджують, що значення слова проявляється лише в контексті, який, як відомо, є похідним від значення, тому логічно, що для сполучення з іншими словами в контексті слово повинно мати своє автономне значення ще до сполучення у контексті, а не набувати його, як зазначає С. Гурський, "постфактум" [3: 9].

Безперечно, що контекст є тим фільтром, який елімінує та конкретизує значення слова, створює навколо нього певне коло асоціацій. Отож, опис нового значення можна досягти, або шляхом створення нових слів, або через використання "старих", вжитих, так би мовити, у новому значенні. Справді, у процесі утворення контексту слова вживаються не випадково, хаотично у будь-якому значенні, щоб потім в умовах нового узусу набути відповідно нового значення, зберігаючи при цьому свою звукову оболонку, наявну до вживання в новому контексті, відповідно до свого *семного наповнення*. За нашою гіпотезою, контекст не зумовлює й не визначає значення слова, адже активна роль тут належить не контекстові, а *узагальнюювальній абстрагуючій діяльності мислення*, завдяки якій можемо пояснити конкретний смисл слова.

Мета статті – з'ясувати та виокремити інтегральні ознаки інваріантного значення та визначити його роль у формуванні різних смислів. Справді, так звані, різні значення слів часто пояснюють контекстуальним методом, залежно від лексико-семантичних особливостей одиниць, що передують їм або йдуть за ними. Зазвичай такий спосіб традиційний та поширений у вивченні спеціальної лексики:

Скажімо: *Part (n)*

– *частина, частка, доля – a significant part of smth. – важлива частина чогось;*

– *частина книжки: a novel in three parts – роман у трьох частинах;*

– *part – роль, партія: to play the part of Hamlet – грати роль Гамлета;*

– *(pl.) parts – край, місцевість: – in foreign parts – у чужих краях;*

– *(юр.) part – сторона (у процесі);*

– *(pl.) parts – здібності: a man of good parts – здібна людина; (грам.) форма, частина: part of speech – частина мови, тощо [4: 733].*

Зрозуміло, що контекст до певної міри дає можливість зрозуміти значення *part*, проте багатозначний вияв семантики слова стає також зрозумілим в його автономності й поза контекстом. Це відбувається тому, що у слові *part* існує позаконтекстне інваріантне значення, яке домінує у своєму абсолютному вияві. Проблема входу мовної одиниці в контекст пов'язана з необхідністю точнішої дефініції значення.

На перший погляд це справді так, якщо виходити із уже наявного контексту. Але нагадаємо, що контекст є похідним від значення слова, яке володіє автономним значенням ще до входження у контекст. Вважаємо, що роль контексту в усіх випадках зміни значення зводиться, до вияву різних смислів, позначених тим самим словом *part* у відповідно різні одиниці його актуалізації. Не заперечуємо, що сьогодні маємо фундаментальні дослідження типів контексту, а отже, і контексто-зумовлених типів значення слова (В. Виноградов, Н. Амосова та інші).

Лінгвотекстологічний аналіз, яким би ґрунтовним і докладним не був, спрямовує увагу дослідника, передусім, на позамовне виявлення суті змісту слова. Ми ж трактуємо значення як інтралінгвальну його сутність.

Дослідження значення, домінуючим у лінгвістиці *текстоцентричним* шляхом поступово зводиться до його пізнання в *лексичентричному* напрямі, що дає можливість розглянути окреме слово не ізольовано як механічну суму одиниць, а як взаємопов'язані слова, об'єднані в семантичну структуру. Саме дослідження суті значення в термінах сем, на наше переконання, і продуктивним, і перспективним у сенсі виокремлення кожної семи та встановлення закономірностей її функціонування:

Наприклад, *nature* (n)

– *природа* (при уособленні – з великої літери); *природний* (первісний стан); *human being* – людська / жива природа; – *світ; всесвіт*;

– *натура, вдача, характер; to have a kind nature* – мати добрий характер; – *суть, сутність; суть проблеми* [4: 675], де, інваріантне значення як низка різних смислів *nature*, здатне породжувати інші нові смисли у відповідно нових контекстах.

Виокремлення та встановлення *стабільних інваріантних компонентів (сем)* у значеннях слів дає можливість інтерпретувати вживання слова в новому контексті, тобто розкривати його новий смисл і в спеціальному контексті. Тому можна узагальнити, що традиційний контекстуальний підхід, що переважає у сучасній лінгвістиці, спрямовує слово-знак безпосередньо на одне конкретне пояснення, без врахування узагальнювальної природи слова, його інваріантного значення. До сказаного додамо, що контекстуалісти також не пояснюють, як одне і те саме слово, скажімо *blind* з певним контекстуальним значенням – *густий* (a *blind hedge*) потрапляє в інший контекст, наприклад у *blind arch*, де в нього *контекстні індикатори* виявляють інше значення – *фальшивий*. Це питання контекстуалістами не розглядається.

Комунікант як звичайний носій мови виокремлює сему, щоб зрозуміти смисл слова у новому формативі через асоціативні зв'язки значення слова і активізацію образного позначення через потенціал прихованих смислів.

Наполягаємо на думці, що *мінімальний інваріант* як стабільний семантичний компонент у всіх вживаннях полісемантичного слова забезпечує розуміння структури слова, терміна. Семантизація слів контекстологічним методом, на наш погляд, не приводить дослідника до сприйняття суті інваріантного значення. Фіксуючи лише численні різні контекстуальні значення, дослідник відходить від самої суті інваріанта, який лежить в основі всіх його віртуальних смислів.

Якщо розглядати текст з позиції комуніканта, творця тексту, а не реципієнта то:

– по-перше, комунікант не може довільно змінити значення будь-якого слова в кожному наступному його вживанні, бо процес мовлення був би незрозумілим реципієнтові, з чого випливає: а) слово має *інваріантний семантичний мінімум сем*, який забезпечує розуміння його змісту в кожному новому лексико-семантичному оточенні; б) цей мінімум існує як до, так і після вживання слова, тобто є стабільним, незмінним стосовно поодинокого акту вживання;

– по-друге, комунікант сприймає реципієнта як мислячого суб'єкта, тому висловлює лише те, що може бути зрозумілим у певній конкретній ситуації. Як зазначалось вище, контекстуальний підхід забезпечує лише поверхневе інтерпретування неординарного вживання слова. Водночас знання *інваріанта* слова, на відміну від його контекстуального змісту, веде до глибинного розуміння численних словосполучень.

Для глибшого вивчення, сполучуваності слова в контексті, логічно з'ясувати значення термінів: "дистрибуція", "валентність", "сполучуваність". Поняття "дистрибуція" традиційно тлумачать як суму всіх оточень, у яких перебуває той чи той лінгвістичний знак. Так, дистрибуція, на думку О. Огуя, має "ширший зміст, ніж сполучуваність та валентність" [5: 46]. Тобто, традиційно, дослідники розглядають дистрибуцію не як безпосереднє оточення слова, а як слова, що пов'язані з їх дослідженням. На наш погляд, відношення між пов'язаними в тексті словами характеризуються поняттями "валентність" та "сполучуваність". Скажімо, С. Кацнельсон розглядає валентність дещо по-іншому. На його переконання, валентність – це "здатність слова певним чином реалізуватися у реченні і вступати в певні комбінації з іншими словами" [6: 20–32]. У свою чергу, Н. Котелова розуміє сполучуваність слова як сукупність його синтагматичних потенцій, притаманних слову, що характеризують його як певну якість. На думку дослідниці, це проявляється у реалізації *парадигматичних* та *синтагматичних* властивостей слова [7: 81].

Таким чином, сполучуваність можна визначити як здатність мовних одиниць поєднуватись для утворення одиниць вищого рівня; це одна з фундаментальних властивостей мовних одиниць, яка відображає синтагматичні відношення між ними. Сполучуваність як різновид дистрибуції вміщує не тільки валентні, але і невалентні зв'язки (узувальні та okazіональні). Якщо валентні зв'язки оформляються як підрядні, то сполучуваність охоплює й сурядні зв'язки. Врешті, якщо валентні зв'язки слова можна описати доволі вичерпно, то сполучуваність навпаки неможливо, тому що вона взагалі необмежена і не закрита лексично. Тобто, можна встановити лише загальні синтаксичні та лексичні умови, у яких ці значення реалізуються. Практично, "система конкретної мови матиме вичерпну інтерпретацію, якщо будемо знати реальну сполучуваність кожного елемента" [7: 82–83].

Одну з перших спроб виокремити типи сполучуваності зробила Н. Амосова, визначивши три її типи: "семантичну, лексичну та синтаксичну" [8: 233]. Доцільно також нагадати, що дослідження лексичної сполучуваності в українському мовознавстві започаткував Л. Щерба [9], а в зарубіжній лінгвістиці – В. Порціг (W. Porzig) [10], висунувши теорію "*елементарного семантичного поля*", тобто лексичну сполучуваність як окремий аспект лінгвістичної науки, яка почала розглядатися лише в середині ХХ сторіччя.

Отож, зробимо висновок, що лексична сполучуваність – це здатність слова вступати в синтагматичні зв'язки з іншими словами на рівні класу слів (граматичного розряду), тобто сукупність потенційно можливих синтаксичних зв'язків слів. Під лексичною сполучуваністю (у вузькому сенсі) розуміємо здатність слова сполучуватись з окремим іншим словом (сполучуваність на рівні одного слова). У нашому розумінні цей феномен варто розглядати у процесі аналізу термінів різних граматичних класів, причому необхідно виходити не з позиції читача, який аналізує наявний контекст, а з позиції комуніканта який його утворює, породжуючи у процесі комунікації численні смисли.

Окреслені проблеми та отримані результати дають підстави стверджувати, що пов'язані із вивченням контекстних та інтегральних індикаторів значення і надалі будуть актуальними, вимагатимуть подальших розвідок. Перспективу такого дослідження вбачаємо не лише на лексичному, а й семантико-когнітивному та концептуальному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Lyons J. Introduction to Theoretical linguistics / John Lyons. – Cambridge : Univ. Press, 1968. – 234 p.
2. Lashlo A. Questions of Meaning / Antal Lashlo // The Hague. – Mouton & Co., 1963. – 48 p.
3. Гурський С. О. Значення і смисл слова / С. О. Гурський // Іноземна філологія. – 1974. – Вип. 34. – С. 3–18.
4. Scribner Dictionary by William D Halsey (editorial director). – California : Macmillan Publishing Company / Mission Hills, 1986. – 1190 p.
5. Огуй О. Д. Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії. Семантико-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи : [монографія] / О. Д. Огуй. – Чернівці : Золоті литаври, 1998. – 370 с.
6. Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение / С. Д. Кацнельсон. – М. ; Л. : Наука. 1965. – 110 с.
7. Котелова Н. З. Значение слова и его сочетаемость / Н. З. Котелова. – Л. : Наука, 1975 – 164 с.
8. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. – 208 с.
9. Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность / [ред. Л. В. Щерба]. – Ленинград, 1974. – С. 265–304.
10. Porzig W. Das Wunder der Sprache : Probleme, Methoden und Ergebnisse der Modernen Sprachwissenschafts / Walter Porzig. – Berlin : Heidelberg, 1950. – 413 s.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Lyons J. Introduction to Theoretical linguistics / John Lyons. – Cambridge : Univ. Press, 1968. – 234 p.
2. Lashlo A. Questions of Meaning / Antal Lashlo. – The Hague, Mouton & Co., 1963. – 48 p.
3. Gursky S. O. Znachennia i smysl slova [The Meaning and Sense] / S. O. Gursky // Inozemna filologiya [Foreign Philology]. – 1974. – Vyp. 34. – P. 3–18.
4. Scribner Dictionary by William D. Halsey (editorial director). – California : Macmillan Publishing Company / Mission Hills, 1986. – 1190 p.
5. Ogui O. D. Polisemii v sinkhronii, diakhronii ta pankhronii. Semantyko-kvanytyatyvni aspekty polisemii v nimetskii movi ta movakh Yevropy [Polysemy in Synchrony, Diachrony and Panchrony. Semantics and Quantitative Aspects of Polysemy in German and European Languages] [monographia] / O. Ogui. – Chernivtsi : Zoloti litavry, 1998. – 370 s.
6. Katsnel'son S. D. Soderzhanie slova, znachenie i oboznachenie [Content of the Word, Meaning and Symbol] / S. D. Katznel'son. – M. ; L. : Nauka, 1965. – 110 s.
7. Kotelova N. Z. Znachenie slova i yego sochetaemost' [Meaning of the Word and its Compatibility] / N. Z. Kotelova. – Leningrad : Nauka, 1975 – 164 s.
8. Amosova N. N. Osnovy angliiskoi frazeologii [Fundamentals of English Phraseology] / N. N. Amosova. – L. : Izd-vo Leningr. un-ta, 1963. – 208 s.
9. Shcherba L. V. Opyt obshchey teorii leksikografii [Experience of a General Theory of Lexicography] / L. Shcherba // Yazykovaia sistema i rechevaia deiatel'nost' [Language System and Speech Activity] / [red. L. V. Shcherba]. – Leningrad, 1974. – S. 265–304.
10. Porzig W. Das Wunder der Sprache : Probleme, Methoden und Ergebnisse der Modernen Sprachwissenschafts] / Walter Porzig. – Berlin : Heidelberg, 1950. – 413 s.

Матеріал надійшов до редакції 27.03. 2013 р.

Дудок Р. И. Контекстные и интегральные индикаторы в трактовке значения.

Статья посвящена исследованию контекстных и интегральных индикаторов в структуре значения слова. Ведущей идеей является то, что доминирующую роль в определении значения слова играет не контекст, а обобщающая абстрагирующая деятельность мышления. Выделенный стабильный интегральный компонент инвариант в структуре слова эксплицирует многочисленные скрытые смыслы слова в новом контекстуальном окружении.

Dudok R. I. Contextual and Integral Indicators in the Interpretation of Meaning.

The article is devoted to the research of contextual and integral indicators in the structure of the word. The guiding idea is that the domineering role in determining the meaning of a word plays not the context but generalizing abstracted activity of thinking. The extracted stable invariant integral component in the structure of the word singles out its numerous hidden senses in the new contextual environment. The invariant semantic content is termed "meaning" determined by the language and the variable content "sense" determined by the speech.